

บทที่ ๓

หน้าที่ความเป็นมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท

ในบทนี้ มุ่งศึกษาหน้าที่ความเป็นมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทโดยแบ่งศึกษาออกเป็น ๖ ประการ คือ (๑) ความหมายของหน้าที่มนุษย์ (๒) ความสำคัญของหน้าที่มนุษย์ (๓) ลักษณะหน้าที่ของมนุษย์ (๔) หน้าที่ของมนุษย์ต่อการรักษาศีล (๕) หน้าที่ของมนุษย์ต่อคำสอน และ (๖) สรุป มีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๓.๑ ความหมายของหน้าที่มนุษย์

คำว่า **หน้าที่** หมายถึงสิ่งที่ต้องทำ หรือธุรกิจอย่างใดอย่างหนึ่งที่จำเป็นต้องทำ เหมือนชวานาก็มีหน้าที่ต้องทำนา พ่อค้าก็มีหน้าที่ต้องค้าขาย ครูมีหน้าที่ต้องสอนหนังสือ เป็นต้น หากจะชี้แจงในที่นี้มากเหลือที่จะกล่าวได้โดยสิ้นเชิง แต่ถ้ารวบรวมกล่าวให้สั้นแล้ว หน้าที่ของคนก็มีอยู่เพียงสองอย่างเท่านั้น คือ หน้าที่ที่ต้องทำแก่ตนเองอย่างหนึ่ง และหน้าที่ที่ต้องทำให้แก่คนอื่นอย่างหนึ่ง บรรดาหน้าที่ทั้งสองอย่างนั้น หน้าที่ที่ต้องทำแก่ตนเองในฐานะที่เกิดมาเป็นคนนั้น เบื้องต้นต้องพยายามสร้างตนให้มีหลักฐาน หลักแหล่ง สมกับที่เกิดมาในโลกนี้ให้ได้ก่อน โดยบำเพ็ญคุณธรรมสี่ข้อ อันเป็นหลักทำประโยชน์ที่ตนต้องการในปัจจุบันให้สำเร็จ^๑

ความหมายหน้าที่มนุษย์ กล่าวคือ เมื่อมนุษย์ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ จนกระทั่งมีจิตใจสูงกว่าคนธรรมดาสามัญ ก็ควรเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า “มนุษย์” แปลว่า “ผู้มีจิตใจสูง” คือมีจิตใจและการประพฤติทางกายวาจาสูงกว่าคนและสัตว์ทั่วไป มนุษย์นี้เป็นภพที่สัตว์ผู้เป็นอยู่อาศัย ได้รับความอิสระเต็มที่ในการกระทำทางกายวาจาใจ ไม่เหมือนอบายภูมิทั้งสี่ คือ นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์ดิรัจฉาน ทั้งเป็นสถานที่เหมาะสมแก่การบำเพ็ญคุณธรรม อันจะนำตนให้สูงยิ่งขึ้นไปอีก เช่น เป็นเทวดา เป็นพรหม ตลอดจนเป็นพระอริยะ เพราะผู้ที่จะเป็นพระอรหันต์ก็ดี ต้องเป็นมนุษย์ก่อน แล้วจึงจะไปเกิดในสถานที่สูงๆ นั้นได้ แต่เราก็อ่านินทาตนว่า เราเป็นมนุษย์แล้วจะต้องไปเกิดในสถานที่ดีขึ้นโดยลำดับอย่างเดียวเท่านั้น เพราะถึงเป็นมนุษย์แล้ว แต่ไม่ปฏิบัติตัวให้ดีสมกับความเป็นมนุษย์ กลับกระทำตนเยี่ยงสัตว์นรก ก็ต้องกลับไปเกิดในนรกอีก จะต้องไปเกิดเป็นเปรต หรืออสุรกาย หรือสัตว์ดิรัจฉาน ตามกรรมของตนนั้นๆ

^๑ เชมกะ, **หน้าที่ของคน (ฉบับพิเศษ)**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๐๓), หน้า ๒.

ฉะนั้น จึงจำเป็นต้องระมัดระวังตัวให้ดี เหมือนกับเรากำลังเดินเลาะอยู่ปากเหวลึก หากไม่ระวังให้ดี ผลอสตินิดเดียว มัวชมอะไรเพลิน พลาคตกลงไปในเหวแล้ว ก็อย่าหวังเลยว่าจะกลับขึ้นมาได้อีกอันการที่จะเกิดเป็นมนุษย์นี้ได้ ต้องบำเพ็ญกุศลอะไรเล่า ? ท่านกล่าวไว้ว่า ... เพราะเหตุที่ตนได้ปฏิบัติกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการมาแล้วเป็นอย่างดีนั่นเอง^๒ ดังนั้นหน้าที่โดยตรงของมนุษย์เรานั้นก็คือ ปฏิบัติและรักษากุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนี้ให้มีครบถ้วนอยู่ในตัวเราเสมอ หากข้อไหนขาดไป เราไม่ปฏิบัติหรือตั้งใจที่จะละเมิดเสีย ก็ชื่อว่าเราขาดทุน เป็นมนุษย์ที่ไม่สมบูรณ์

หน้าที่ของมนุษย์ หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า หน้าที่ของคน หมายถึง มนุษย์ต้องรู้จักหน้าที่ ทำหน้าที่ของตนเองให้ดีที่สุด เต็มศักยภาพ ตามความรู้ ความสามารถ โดยไม่มุ่งผลตอบแทนเกินไป และต้องมีความกตัญญูกตเวที ซึ่งเป็นเครื่องหมายของคนดีที่โลกต้องการ เพราะหน้าที่ต้องกระทำ ได้แก่ ศาสนา ชาติ พระมหากษัตริย์ บิดา มารดา ครูบาอาจารย์ ญาติพี่น้อง มิตรสหาย และบุคคลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง^๓

ความหมายหน้าที่มนุษย์ หมายถึง มนุษย์ควรมีหน้าที่ ๒ ระดับคือ (๑) บริหารชีวิตให้อยู่รอด มีสุข เป็นสุข (๒) ใช้ชีวิตนั้นให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ต้องมีความตั้งใจไว้อย่างนี้ เราจึงจะทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นได้ ชีวิตมีประโยชน์เป็นชีวิตอมตะ คือ ไม่รู้จักตายเราควรปลูกจันทะ คือ ความพอใจในหน้าที่ รู้สึกเป็นเกียรติที่ได้ทำหน้าที่อันดีของมนุษย์ คนส่วนมากไม่ค่อยหาความสุขจากการทำหน้าที่ เห็นการทำหน้าที่เป็นความทุกข์ เมื่อจะหาความสุข ก็ไปหาจากอบายมุข ไม่พักผ่อนด้วยการทำงานที่มีประโยชน์ แต่ไปพักผ่อนด้วยอบายมุข เช่นเดียวกัน เราควรทำหน้าที่ คือ ทำตนให้เป็นที่พักของตนเองให้ได้โดยเร็วที่สุดอย่าทำตนให้เป็นภาระของพ่อแม่ ญาติพี่น้องนานเกินไป คุณตัวอย่างธรรมชาติ เช่น ต้นไม้ เมื่อมันเติบโตได้พอสมควรแล้ว มันให้ร่มเงา ดอก หรือ ผล หรือ ออกซิเจนแก่เราผู้ปลูก ควรทำงานให้เป็นผู้หนักแน่นในคุณธรรมความดี เหมือนไม้จันทร์ แม้แห้งก็ไม่ทิ้งกลิ่น เมื่อคนเข้าไปโค่นต้น ยังให้ความหอมติดคมขวนไปด้วย คนชั่วเมื่อเข้ามาใกล้ ๆ เราผู้ดำรงมั่นอยู่ในคุณงามความดี เขาย่อมละอายที่จะทำชั่ว ที่จะเป็นคนชั่วอยากเป็นคนดี เพราะความหอมของเราได้ติดเขาไปแล้ว ของเหม็นนั้น แม้ตั้งอยู่ที่เดียวแต่กลิ่นเหม็นก็ฟุ้งไปทั่วทิศ คนชั่วก็เช่นเดียวกัน การศึกษา ก็คือการทำหน้าที่ของตนให้ถูกต้อง เช่น เราอยู่ในวัยที่ต้องศึกษา มารดา บิดาต้องการให้เราศึกษาเรียนรู้อะไรๆ ไว้ เราก็ปฏิบัติตามความประสงค์ อันดีของพ่อแม่ นี่ก็คือการปฏิบัติธรรมนั่นเอง การศึกษาของเราในลักษณะ

^๒ พระพรหมมั่งคณาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) “หน้าที่มนุษย์”, [ออนไลน์] แหล่งที่มา :

<http://www.oknation.net/blog/tocare/2008/07/28/entry-1> [๑ มกราคม ๒๕๕๖]

^๓ หน้าที่มนุษย์ที่ควรปฏิบัติ, [ออนไลน์] แหล่งที่มา : <http://www.pumedin.com/index.php?lay>

=boardshow &ac=webboard_show&WBntype=1&No=1293258 [๑๓ มกราคม ๒๕๕๖]

ดังกล่าวนี้ กลายเป็นการประพาศธรรมไป ในการศึกษาเพื่อให้ประสบความสำเร็จด้วยดี ก็ต้องใช้ธรรมะเป็นอันมาก เช่น ความเพียร ความอดทน ความเสียสละ ความกตัญญูกตเวที ความเคารพอ่อนน้อมครูอาจารย์ ความมีน้ำใจต่อเพื่อนฝูง เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ไม่ต้องกินแห่งชิงชังหรือทะเลาะวิวาทกัน การศึกษานั้น ควรให้ได้รับผล ๓ อย่าง คือ (๑) การรู้วิชาการต่าง ๆ เพื่อเปิดหูเปิดตา (๒) สามารถประกอบอาชีพ ได้เป็นหลักฐาน (๓) มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ขึ้น^๔

สรุปได้ว่าความหมายหน้าที่ของมนุษย์ คือ การได้ทำฐานะหรือธุรกิจอย่างใดอย่างหนึ่งที่จำเป็นต้องทำ เหมือนชาวนาที่มีหน้าที่ต้องทำนา พ่อค้าก็มีหน้าที่ต้องค้าขาย ครูมีหน้าที่ต้องสอนหนังสือ เป็นต้น เพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความเรียบร้อยและมีคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ที่สามารถพัฒนาหน้าที่ไปสู่สังคม

๓.๒ ความสำคัญหน้าที่ของมนุษย์

มนุษย์หรือที่เรียกอีกอย่างว่า “คน” เมื่อปฏิบัติดีปฏิบัติชอบยิ่งๆ ขึ้น โดยลำดับ จนกระทั่งมีจิตใจสูงกว่าคนธรรมดาสามัญ ควรเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า “มนุษย์” แปลว่าผู้มีจิตใจสูง คือมีจิตใจและการประพาศทางกาย วาจา สูงกว่าคนและสัตว์ทั่วไป มนุษย์นี้เป็นภาพที่สัตว์ผู้เป็นอยู่อาศัยได้รับความอิสริยาแด่ที่ในการกระทำทางกาย วาจา ใจ ไม่เหมือนอบายภูมิทั้งสี่ คือ นรก เปรต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน ดังกล่าวแล้ว ทั้งเป็นสถานที่เหมาะสมแก่การบำเพ็ญคุณธรรมอันจะนำตนให้สูงยิ่งๆ ขึ้นไปอีก เช่น เป็นเทวดา เป็นพรหม ตลอดจนเป็นพระอริยะ เพราะผู้ที่จะไปเกิดในสวรรค์ก็ดี เกิดในพรหมโลกก็ดี แม้จะเป็นพระอรหันต์ก็ดี ต้องเป็นมนุษย์ก่อนแล้ว จึงจะไปเกิดในสถานที่สูงๆ นั้นได้ แต่เราก็อ่าฟังเทศน์ว่า เราเป็นมนุษย์แล้ว จะต้องไปเกิดในสถานที่ที่ดีขึ้นไปโดยลำดับอย่างเดียวกัน เพราะถึงเป็นมนุษย์แล้ว แต่ไม่ปฏิบัติตัวให้ดีสมกับความเป็นมนุษย์ กลับกระทำความเยี่ยงสัตว์นรกก็ต้องกลับไปเกิดในนรกอีก ถ้ากระทำความเยี่ยงเปรตหรืออสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน เมื่อหมดบุญใน อัตตภาพที่เป็นมนุษย์แล้ว จะต้องไปเกิดเป็นเปรตหรืออสุรกายหรือสัตว์ดิรัจฉานตามกรรมของตนนั้น ๆ อีก ฉะนั้น จึงจำเป็นต้องระมัดระวังตัวให้ดี เหมือนกับเรากำลังเดินเลาะอยู่ปากเหวลึก หากไม่ระวังอย่างดี เผลอสติคิดเดียว มัวชมอะไรเพลิน พลาคดกลงไปในเหวแล้ว ก็อย่าหวังเลยว่าจะกลับขึ้นมาได้อีก อันจะเกิดเป็นมนุษย์นี้ ได้บำเพ็ญกุศลอะไรเล่า?

เพราะเหตุที่ได้ปฏิบัติกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการมาแล้วเป็นอย่างดี ฉะนั้นจะได้ชื่อว่าเราเกิดมาเป็นคนและมีจิตใจสูง จนเป็นมนุษย์ได้นี้ เพราะมีกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการเป็นทุนเดิมมา

^๔ คณะครูโรงเรียนวัดพิศาลราษฎร์, [ออนไลน์] แหล่งที่มา : <http://www.watpisanrunyawas.com>

หน้าที่โดยตรงของมนุษย์เราก็คือ ปฏิบัติและรักษากุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนี้ให้มีครบถ้วนอยู่ในตัวเราเสมอ หากข้อไหนขาดไปเราไม่ปฏิบัติหรือตั้งใจละเมิดเสียก็ถือว่าเราขาดทุน เป็นมนุษย์ไม่สมบูรณ์ ฉะนั้นหลวงพ่อสำเนียง อยู่สตาพร ท่านจึงให้คติเตือนใจว่า “ถ้าทำดีไม่ได้ ก็อย่าทำชั่ว และจงรักษาความดีที่ตัวมีอยู่ก็พอแล้ว”

ฉะนั้น หน้าที่ความสำคัญของมนุษย์ทั้งหลายเหล่านี้จึงถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นที่สุดที่ทุกคนจะต้องศึกษาให้เข้าใจดี และพร้อมอยู่เสมอที่จะปฏิบัติได้ ในเมื่อตนได้รับหน้าที่นั้น ๆ เพราะว่าหน้าที่นี้ก็คือตัวธรรมะนั้นเอง ผู้ใดปฏิบัติหน้าที่ของคนถูกต้อง ผู้นั้นได้ชื่อว่าปฏิบัติธรรมะ ผู้ใดปฏิบัติธรรมะ ผู้นั้นชื่อว่าบูชาสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า และเมื่อทุกคนได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนถูกต้องครบบริบูรณ์ ตนเองย่อมได้ลาภ ยศ สรรเสริญและความสุขตามสมควรแก่การปฏิบัติอย่างแน่นนอน และสังคมตลอดจนประเทศชาติก็ย่อมได้รับความร่มเย็นเป็นสันติสุขโดยทั่วกันอย่างถาวร เพราะโลกทุก ๆ วันที่เดือดร้อนหาความสุขไม่ได้ทุกหัวระแหงนั้น มิได้มีสาเหตุจากอย่างอื่นเลย เป็นเพราะทุกคนมิได้พยายามปฏิบัติตามหน้าที่ของตนเองเป็นส่วนใหญ่ มีแต่ผู้เป่าประกาศและโฆษณาชักชวนหรือบังคับให้ผู้อื่นปฏิบัติตามหน้าที่ ส่วนผู้ประกาศนั้นเองก็มิได้ทำตามหน้าที่ของตน แม้แต่เอง ก็ไม่ได้คิดว่าได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนถูกต้องครบถ้วนแล้ว เพียงแต่ได้เป็นผู้ตั้งใจพยายามที่จะปฏิบัติหน้าที่ของตนตลอดไปจนสุดความสามารถเท่านั้น จึงไม่รู้จะไปเอาความผิดกับผู้ใดเลย ถ้าพิจารณาให้ลึกลงไปอีกว่า ทำไมทุกคนจึงไม่ทำตามหน้าที่ของตน ก็จะพบว่า เพราะทุกคนล้วนเห็นแก่ตัวเท่านั้น ข้าพเจ้าขอวิงวอนว่าจงพยายามเห็นแก่ตัวให้เบา ๆ ลงบ้างเถิด ก็จะเกิดเป็นกุศลแก่ตนเองและชาติ ศาสนาอย่างยิ่งใหญ่ และจงพยายามทำตามหน้าที่ของตนเองโดยไม่ต้องรอว่าผู้อื่นจะทำตามหน้าที่ของเขาหรือไม่ และหน้าที่ ๆ สำคัญอย่างยิ่งของคนเราก็คือ “ความไม่เป็นแก่ตัว”

สรุปได้ว่า ความสำคัญของมนุษย์มิใช่จะละเมิดหน้าที่ของตนเองและละเมิดหน้าที่ของผู้อื่น แต่ต้องกระทำหน้าที่ของตนเองภายใต้กฎที่มนุษย์มิได้ร่วมกันอย่างเคร่งครัด และไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน และมนุษย์จะต้องรู้จักพัฒนาตนเองทั้งทางร่างกายและจิตใจ จะต้องไปเกิดในสถานที่ที่ดีขึ้นไปโดยลำดับอย่างเดียวเท่านั้น เพราะถึงเป็นมนุษย์แล้ว แต่ไม่ปฏิบัติตัวให้ดีสมกับความเป็นมนุษย์ กลับกระทำความชั่วช้าวันราก็ต้องกลับไปเกิดในนรกอีก ถ้ากระทำความดีเปรตหรืออสุรกาย สัตว์ดิรัจฉานความสำคัญของมนุษย์ก็แทบจะไม่มี

๓.๓ ลักษณะหน้าที่ของมนุษย์

พุทธปรัชญาเถรวาทเป็นปรัชญาสาขาหนึ่งที่กล่าวถึงการค้นหาความดีสูงสุดของชีวิตมนุษย์ เป็นการค้นหาหลักเกณฑ์เพื่อตัดสินความประพฤติของมนุษย์ว่า การกระทำอย่างไรถือว่าถูกต้องไม่ถูกต้อง ดีหรือไม่ดี ควรหรือไม่ควรอย่างไร การทำหน้าที่ของตนได้ดียังไรก็ย่อมขึ้นอยู่กับความประพฤติทางกาย และวาจา เนื่องด้วยพุทธปรัชญาเถรวาทสามารถวิเคราะห์ออกมาเป็นประเด็นสำคัญที่แสดงลักษณะและหน้าที่ของมนุษย์สมบูรณ์แบบหรือมนุษย์ที่ทรงคุณค่าได้ ๒ ประเด็น คือ (๑) เป็นไปเพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบ และ (๒) เป็นไปเพื่อความอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ซึ่งวิเคราะห์ได้ว่าเรื่องของจริยธรรมในตัวมนุษย์ ในลักษณะปัจเจกภาพ ซึ่งการจะเข้าถึงความเป็นมนุษย์สมบูรณ์แบบ ควรจะต้องวิเคราะห์โดยภาพรวมของคุณค่าของความเป็นมนุษย์ กล่าวคือ คุณค่าของความเป็นมนุษย์ไม่ได้อยู่ที่ตัวของมนุษย์ เมื่อขาดวัตถุปัจจัย เช่น ทรัพย์สิน คุณค่าของความเป็นมนุษย์ก็หมดสิ้นไปด้วย แต่ทรรศนะนี้ก็ไม่ใช่ที่ยอมรับของฝ่ายวัตถุนิยมเมื่อบุคคลปฏิบัติให้ถึงพร้อมแล้วย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ ๓ ประการ ในปัจจุบัน คือ

(๑) อัตตัตถะ หมายถึง ประโยชน์ที่ได้ฝึกฝนอบรมตนเองดีแล้ว บรรลุผลแห่งการศึกษาที่แท้จริง ถึงความเจริญงอกงามแห่งสติปัญญาและคุณธรรมต่างๆ เช่น สมบูรณ์พร้อมด้วยวิชาความรู้และความประพฤติ พึ่งตนเองได้ทั้งทางกายและทางจิตใจ ทั้งในแง่เศรษฐกิจ สังคม และจริยธรรม ตลอดทั้งปรารถนาอันเป็นประโยชน์สูงสุดหรือประโยชน์ที่เป็นสาระแท้ของชีวิต

(๒) ปรีตถะ หมายถึง ประโยชน์แก่ผู้อื่นหรือประโยชน์ของท่าน คือ ประกอบด้วยเมตตา กรุณา และมีความสามารถที่จะนำชีวิตของตนให้เกื้อกูลอุดหนุนแก่ผู้อื่นได้ด้วยการช่วยเหลืออนุเคราะห์ สงเคราะห์ผู้อื่น ทำตนให้เป็นคุณประโยชน์แก่ผู้อื่น ทั้งทางวัตถุอันเป็นรูปธรรมและทางจิตใจอันเป็นนามธรรม

(๓) อุภยัตถะ หมายถึง ประโยชน์รวมทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ประโยชน์ร่วมกันอันเกิดจากสิ่งที่เป็นกลางในทางวัตถุ เช่น ถนนหนทาง ไฟฟ้า น้ำประปา รถโดยสาร เป็นต้น ในทางนามธรรม เช่น ศิลปวิทยาและศีลธรรม ดำเนินชีวิตของตนให้เป็นประโยชน์เพื่อความสุขและความดีงามร่วมกัน อย่างน้อยไม่ให้แสวงหาประโยชน์ตนแต่ไปกระทบกระเทือนเขาเพื่อให้เขาเสียหายหรือไม่ให้ประโยชน์สุขส่วนรวมเสียหาย^๕

สรุปได้ว่าเมื่อปฏิบัติตามพุทธปรัชญาแล้วย่อมเกิดประโยชน์สูงสุด ๓ อย่าง ในปัจจุบัน คือ คุณค่าหรือประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับตัวผู้ปฏิบัติเองอย่างหนึ่ง คุณค่าหรือประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับผู้อื่น อย่างหนึ่ง และคุณค่าหรือประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับทั้งผู้ปฏิบัติเองและสังคมส่วนรวมในส่วนที่

^๕ พระราชวรมณี (ประยูร ปรชุตโต), *ธรรมานุญชีวิต*, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๒๗-๒๘.

กล่าวมาแล้วนี้เป็นเพียงคุณค่าที่เกิดขึ้นในปัจจุบันซึ่งสามารถเห็นผลได้ทันทีเมื่อปฏิบัติตามหลักการ พุทธปรัชญา แต่คุณค่าสูงสุดในการปฏิบัติ นั่นคือ ความหลุดพ้นจากอาสวกิเลสอย่างสิ้นเชิง

๓.๔ หน้าที่ของมนุษย์ต่อการรักษาศีล

ศีล หมายถึงข้อกำหนดหรือข้อปฏิบัติเบื้องต้นในการเว้นจากทำชั่วโดยการรักษากาย และวาจาให้เป็นปกติ เพื่อช่วยให้กิจกรรมของสังคมดำเนินไปได้อย่างปกติสุข ทั้งส่วนปัจเจกบุคคล และสังคมโดยรวม และมีลักษณะเหมือนกันกับหลักความมั่นคงของมนุษย์เพราะมีศีลจึงสร้างความมั่นในระดับต้น หนึ่ง ศีลหมายถึง ข้อกำหนดขั้นต้นที่ใช้สำหรับควบคุมความประพฤติหรือ พฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมให้ดำเนินชีวิตไปอย่างปกติสุข กลมกลืนไปกับปัจจัยทางสังคมและ สิ่งแวดล้อม โดยให้มนุษย์สำรวมกาย วาจา ไม่ให้ไปล่วงเกินตนเองและผู้อื่น และเมื่อมนุษย์เรา ได้ ประพฤติหรือปฏิบัติตามสังคมก็จะสงบสุข สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงให้ความหมายของศีลไว้ในเบญจศีลและเบญจธรรมว่า "ศีลนั้นเป็นเหมือนบรรทัดสำหรับให้ คนประพฤติความดีให้คงที่ เปรียบเหมือนผู้แรกจะเขียนหนังสือ ต้องอาศัยเส้นบรรทัดเป็นหลักไป ตามนั้น หนังสือที่เขียนจึงจะมีบรรทัดอันตรง ถ้าหาไม่ตัวหนังสือก็จะขึ้นคดลงดังงูเลื้อย เมื่อชำนาญแล้ว ก็จะเขียนไปได้โดยไม่ต้องมีบรรทัดอันใด คนแรกประพฤติความดี ไม่ได้ถือ อะไรไว้เป็นหลัก ใจไม่มั่นคงอาจเอนเอียงลงหาทุจริต แม้เพราะโมหะครอบงำ เมื่อบำเพ็ญศีลให้ บริบูรณ์จนเป็นปกติมารยาทได้แล้ว จึงประพฤติกุศลธรรมอย่างอื่นก็มักยั่งยืนไม่ผันแปร"^๖ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของศีลไว้ในพจนานุกรม พุทธศาสตร์ ฉบับ ประมวลศัพท์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยว่า "ศีล หมายถึง การรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย เป็นการรักษากฎตามระเบียบวินัย หรือข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว เดิมเรียกว่า สิกขาบท ๕ เป็นข้อปฏิบัติในการฝึกตนเพื่อสร้างหลักความมั่นคงให้แก่ชีวิต ใครปฏิบัติตามนี้เรียกว่า มีศีล เบื้องต้น" ^๗ ปญจสิกขาบท หรือศีลห้า ประการนั้น ได้แก่

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการฆ่าสัตว์
๒. อทินนาทานา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการลักทรัพย์
๓. กาเมสุมิฉฉาจารา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการประพฤติดูผิดในกาม

^๖ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **เบญจศีลเบญจธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหา- มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒.

^๗ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๓๘), หน้า ๒๐๖.

๔. มุสาวาทา เวมณี เจตนาเป็นเครื่องดเว้นจากการพูดเท็จ

๕. สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวมณี เจตนาเป็นเครื่องดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

ศีลข้อที่ ๑ กล่าวไว้ว่า ปาณาติบาต จะมีโทษหนักหรือเบาอยู่ที่องค์ประกอบ คือ

(๑) โดยวัตถุ เช่น ฆ่าคนที่ไม่มีความผิด ฆ่าคนที่มีคุณมาก เช่น มารดาบิดา, ครู, อาจารย์, ผู้ทำอุปการะต่อสังคม เป็นต้น มีโทษมาก ฆ่าคนที่มีคุณความดีมากเท่าใดก็มีโทษมากเท่านั้น เพราะนอกจากฆ่าคนนั้นแล้วยังเป็นการล้างผลาญประโยชน์ที่ผู้อื่นจะพึงได้จากผู้นั้นด้วย

(๒) โดยเจตนา มีโทษมาก เพราะเจตนาถลันแก่ง เขามีความผิดเพียงเล็กน้อยเอาโทษถึงตายเพราะโทสะคติ หรือเพราะอคติข้อใดข้อหนึ่ง เช่น รับจ้างฆ่าคนเพราะโลกในทรัพย์ที่จะได้ เป็นต้น

(๓) โดยประโยชน์ คือ การกระทำ เช่น ฆ่าให้ลำบากเสียก่อน ทบตีให้บอบช้ำ ทรมานให้เสวยทุกขเวทนาแสนสาหัสกว่าจะตายไป^๔

ศีลข้อที่ ๒ การหิยฉวยเอาทรัพย์ของผู้อื่นที่จัดว่าไม่มีโทษ ในอรรถกถาอัฐสาลินีกล่าวไว้ว่าต้องประกอบด้วยลักษณะ ดังต่อไปนี้

(๑) เจ้าของทรัพย์มีความสนิทสนมกับตนมาก

(๒) เจ้าของทรัพย์เคยสั่งเอาไว้

(๓) เมื่อถือเอาแล้วไม่มีคนสนทน่ห้

(๔) เป็นสิ่งที่เจ้าของไม่หวง

(๕) รู้ว่าเจ้าของทรัพย์จะพอใจเมื่อรู้ว่าเราเอาไป^๕

ฉายาโจรกรรมทั้ง ๒ ประการดังกล่าวมานี้ เป็นแต่เพียงศีลต่ำพร้อย ไม่ถึงกับศีลขาดเลยทีเดียวในมังคลดทีปนีได้แสดงถึงองค์ประกอบของอทินนาทานว่าต้องพร้อมด้วยองค์ประกอบ ๕ ประการ คือ

(๑) ของนั้นมีเจ้าของหวงแหน

^๔วสิน อินทสระ, พุทธจริยศาสตร์, หน้า ๓๐.

^๕สมาคมศูนย์ค้นคว้าพระพุทธศาสนาวัดสระเกศ, อรรถกถาอัฐสาลินี ตอน ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโล ภิกขุ, ๒๕๒๑), หน้า ๘๓-๘๔.

(๒) รู้ว่าของนั้นมีเจ้าของหวงแหน

(๓) ตั้งใจลักลิ่งของนั้น

(๔) พยายามลักลิ่งของนั้น

(๕) ได้ลิ่งของนั้นมา ด้วยความพยายามนั้น^{๑๑} ในการทำอทินนาทานนั้น จะมีโทษหนักหรือเบา มีเกณฑ์การตัดสิน ดังต่อไปนี้

(๑) กำหนดโดยวัตถุ คือ สิ่งของที่โจรกรรมมามีคุณค่ามาก ทำความเสียหายให้แก่เจ้าของทรัพย์มาก

(๒) กำหนดโดยเจตนา คือ ถ้าถือเอาด้วยความโลภอันกล้า ก็มีโทษมาก

(๓) กำหนดโดยประโยชน์ คือ ถ้าถือเอาด้วยความพยายามมาก เช่น การฆ่าเจ้าของทรัพย์แล้วถือเอาก็มีโทษมาก

การจะขาดจากศีลในสิกขาบทที่ ๒ นี้ พึงสังเกตได้จากลักษณะสำคัญ ๕ ประการดังต่อไปนี้

(๑) ทรัพย์นั้นมีเจ้าของหวงแหน

(๒) คนรู้ว่าทรัพย์นั้นมีเจ้าของหวงแหน

(๓) มีจิตที่จะถือลักเอา

(๔) มีความเพียรที่จะลักเอา

(๕) ได้ทรัพย์นั้นมาด้วยความเพียรนั้น ถ้าครบองค์ประกอบทั้ง ๕ ประการดังที่กล่าวมาแล้วนี้เป็นอันว่าศีลขาดในสิกขาบทที่ ๒

ศีลข้อที่ ๓ กามสุมิจจาจารา เวรมณีเจตนาจเวณที่จะประพฤติดิในกามทั้งหลาย

คำว่า กาม คือ กิริยาที่รักใคร่ในทางประเวณี ได้แก่ สิ่งที่เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีหรือเชื้อสายวงศ์สกุล ในการทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ เพื่อป้องกันความแตกร้างในหมู่มนุษย์เนื่องจากธรรมดาลแล้วชายกับหญิง เมื่อรักใคร่กันแล้วก็ไม่อยากจะใครมาแย่งชิงไป บุคคลที่ประพฤติดิในทางประเวณี ด้วยอำนาจของจิตที่ปฏิบัติต่อหญิงอื่นที่ไม่ใช่ภรรยาของตน ชื่อว่าสร้างความแตกร้างในหมู่มนุษย์ ในอรรถกถาอัฐสาธินี ได้กล่าวถึงขอบเขตข้อห้ามในสิกขาบทนี้ว่า ทั้งหญิงและชายย่อมประพฤติดิในกามทั้ง ๒ ฝ่าย ดังนี้ หญิงที่ต้องห้ามสำหรับชาย มี ๓ จำพวก ได้แก่หญิงเหล่านี้ คือ

(๑) หญิงมีสามี โดยที่สุดแม้แต่ภรรยาเข้าชั่วคืนก็ถือว่ามีเจ้าของ

^{๑๑}มหามกุฏราชวิทยาลัย, มงคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๒, หน้า ๕๘.

(๒) หญิงมีผู้พิทักษ์รักษา เช่น บิดามารดา หรือญาติรักษา เป็นต้น

(๓) หญิงที่จารีตห้าม เช่น แม่ ย่า ยาย ทวด ลูก หลาน จี เป็นต้น

ทั้ง ๓ ประการดังที่กล่าวมานี้ เมื่อชายประพฤติกว้างโดยที่เขายินยอมหรือไม่ยินยอมก็ตาม เป็นอันว่าศีลขาด สำหรับชายที่ต้องห้ามสำหรับหญิงมี ๒ จำพวก ได้แก่ชายเหล่านี้ คือ

(๑) ชายอื่นทุกคน นอกจากสามีของตน สำหรับหญิงมีสามี

(๒) ชายที่จารีตห้าม เช่น ภิกษุสามเณร และนักบวชต่างศาสนาสำหรับหญิงทุกประเภท^{๑๑}

ทั้งสองประการดังที่กล่าวมานี้ เป็นสิ่งต้องห้ามสำหรับหญิง คือเมื่อล่วงละเมิดแล้วศีลขาดทันที ในกรณีที่ไม่ยินยอม เช่น ถูกบังคับข่มขืน จนหญิงนั้นไม่อาจต่อสู้หรือหลีกเลี่ยงได้ ไม่ผิดศีล ศีลไม่ขาด เว้นไว้แต่มีความยินดีภายหลัง ศีลขาดในขณะนั้น ในอรรถกถาอัฐสาลินี ได้กล่าวว่า องค์ประกอบของกามเมสุมิฉาจารมืองค์ ๕ ประการ คือ

(๑) หญิงหรือชายนั้น เป็นผู้ต้องห้าม

(๒) ตั้งใจเสพกาม

(๓) มีความพยายามประกอบกามกิจ

(๔) มีความพอใจที่จะเสพ

(๕) อวัยวะเพศล่วงล้ำเข้าไปแม้เพียงเท่าเมล็ดงา เมื่อครบพร้อมทั้งองค์ประกอบ ๕ ประการแล้ว ศีลขาด ถ้าไม่ครบองค์ประกอบที่กล่าวมาแล้วศีลไม่ขาด ในสิกขาบทที่ ๓ นี้ หากจะพิจารณาโทษว่ามีมากหรือน้อยนั้น ก็ประกอบด้วยองค์ประกอบ ๓ ประการ คือ (๑) กำหนดโดยวัตถุบุคคล ได้แก่ ผู้มีคุณต่อตน ก็เป็นบาปมาก เช่น แม่ ย่า ยาย และทวด เป็นต้น (๒) กำหนดโดยเจตนา ได้แก่ การมีเจตนาด้วยราคะที่แรงกล้า มีโทษมาก ถ้ามีราคะไม่แรงกล้า ก็มีโทษน้อย (๓) กำหนดโดยประโยชน์ ได้แก่ ใช้ความพยายามในการร่วมประเวณี เช่น ข่มขืน ไม่มีการยินยอม มีโทษมาก ถ้ายินยอมมีโทษน้อย

ศีลข้อที่ ๔ มุสาวาทา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดหรือแสดงอาการแห่งความเท็จ ในการทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ เพื่อหวังห้ามความดัดประโยชน์ทางวาจา ที่จะนำมาซึ่งความบาดหมางแตกร้างในเรื่องที่พูดไม่จริง เพราะมนุษย์ทั้งหลายไม่ว่าจะระดับไหนก็ตามย่อมต้องการความจริงทั้งสิ้น มุสา หมายถึง การกล่าวหรือการแสดงความเท็จ ซึ่งประกอบด้วยลักษณะสำคัญ ๆ ๔ ประการดังนี้ (๑) วัตถุหรือสิ่งที่จะกล่าวนั้นไม่เป็นความจริง (๒) ผู้กล่าวหรือผู้กระทำให้กล่าวหรือจงใจกระทำ (๓) กล่าวหรือกระทำให้คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง (๔) ผู้ฟังเข้าใจผิดไปตามนั้น มุสาวาทา ในอรรถกถาอัฐสาลินี ท่านจำแนกไว้ ๗ ชนิด คือ

^{๑๑} สมาคมศูนย์ค้นคว้าพระพุทธศาสนาวัดสระเกศ, อรรถกถาอัฐสาลินี ตอน ๒, หน้า ๘๒.

(๑) ปด ได้แก่ การโกหกซัด ๆ เช่น 'ไม่รู้ว่ามี' ไม่เห็นว่าเห็น 'ไม่มีว่ามี' เป็นต้น

(๒) ทนสาบาน คือ ทนสาบานเพื่อให้คนอื่นหลงเชื่อว่าตนไม่ได้เป็นเช่นนั้นจะเป็นด้วยวิธีแข่งตัวเอง หรือด้วยวิธีนั่งนิ่งเมื่อถูกถาม ก็จัดเป็นทนสาบาน

(๓) ทำเล่ห์กะเท่ห์ ได้แก่ การอวดอ้างศักดิ์สิทธิ์เกินความจริง เช่น อวดวิเศษเรื่องใบหอย โดยไม่รู้จริงเป็นจริง เป็นต้น

(๔) มายาแสดงอาการหลอกคนอื่น เช่น ไม่เจ็บทำเป็นเจ็บ ลีบน้อยทำเป็นเจ็บมาก เป็นต้น

(๕) ทำเลศ คือ ใจอยากจะทำแต่เล่นสำนวน พูดคลุมเคลือให้ผู้ฟังคิดผิดไปเอง เช่น เห็นขโมยวิ่งผ่านหน้าไป ไม่อยากบอกให้ผู้ตามจับทราบว่าเป็นขโมยที่ย้ายที่อื่น หรือที่นั่นไป เมื่อถูกถามก็พูดเล่นสำนวนว่าอยู่ที่นี้ไม่เห็น อย่างนี้เรียกว่าทำเลศ

(๖) เสริมความ เรื่องเล็ก แต่พูดให้คนฟังเห็นว่าเป็นเรื่องใหญ่ เช่น เห็นไฟก้นบุนหรือไหม้หญ้าแห้งก็ตะโกนเสียงดังว่าไฟ ๆ เพื่อให้คนแตกตื่นตกใจ เป็นต้น โฆษณาสินค้าพรรณนาสรรพคุณเกิดความจริงก็จัดเข้าในข้อนี้

(๗) อำความ ตรงกันข้ามกับเสริมความ คือ เรื่องใหญ่ แต่พูดให้เป็นเรื่องเล็ก หรือปิดบังอำพรางไว้ ไม่พูด ไม่รายงานต่อผู้มีหน้าที่รับทราบ อนุโลมมูสา ได้แก่ ถ้อยคำที่เป็นไปตามมูสา จำแนกออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ (๑) เสียดแทง คือ กิริยาที่ว่าให้เจ็บใจ ด้วยอิงอาศัยเรื่องที่ไม่เป็นจริง เช่น พูดประชด หรือด่าว่าถึงพื้นเพเดิม เป็นต้น (๒) สับปลับ คือ กิริยาที่พูดเท็จด้วยความคะนองวาจา แต่ไม่ได้ตั้งใจให้เข้าใจผิดปฏิบัติสว่ ได้แก่ การรับคำคนอื่นแล้ว ไม่ทำตามที่ได้รับนั้น คือรับคำผู้อื่นด้วยเจตนาที่บริสุทธิ์ว่าจะกระทำตามนั้น แต่ภายหลังไม่ทำตามที่ได้รับคำนั้น จำแนกได้ ๓ ประเภท คือ (๑) ผิดสัญญา ได้แก่ การผิดสัญญาที่ทำกันไว้ เช่น กระทำสัญญาต่อกันว่าจะกระทำให้สิ่งนั้นให้ แต่ภายหลังกลับไม่ทำให้ (๒) เสียดสย ได้แก่ การให้คำสัตย์แก่ผู้อื่นว่าจะทำหรือไม่ทำสิ่งนั้น ภายหลังไม่ทำตามที่ทำล่านั้น เช่น ตั้งสัตย์ว่าจะงดเหล้าเข้าพรรษา ภายหลังไม่กระทำเสีย (๓) คินคำ ได้แก่ การรับปากผู้อื่นว่าตนจะทำสิ่งนั้น ๆ ด้วยไม่มีความสำคัญ ภายหลังตนไม่กระทำตามที่รับปาก ยังมีคำพูดอีกประเภทหนึ่ง ที่เป็นคำไม่จริง แต่พูดแล้วไม่เป็นมูสาวาท ไม่มีโทษ เรียกว่า ขลาสัญญา ได้แก่ คำพูดที่พูดตามสำคัญ ไม่นับเข้าในสิกขาบทนี้ และไม่มีโทษแก่ผู้พูด มีอยู่ ๔ ประการ คือ

(๑) โวหาร ได้แก่ คำพูดที่ใช้ตามธรรมเนียมประเพณี เช่น คำลงท้ายจดหมาย

(๒) นิยาย เช่น ละคร เป็นต้น แม้จะเป็นเรื่องไม่จริงก็ไม่จัดเป็นมูสาวาท

(๓) สำคัญผิด ได้แก่ การพูดด้วยความเข้าใจถูกต้อง ทั้งที่เรื่องนั้นไม่ถูกต้อง เช่น จำวันผิด บอกไปโดยเข้าใจว่าถูก

(๔) พลั้ง ได้แก่ กิริยาที่ผู้พูดตั้งใจพูดอย่างหนึ่ง แต่ปากพูดไหลไปอีกอย่างหนึ่ง

ศีลข้อที่ ๕ สุราเมรัยมัชฌมาทัญญาณา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ลิกขาบทนี้บัญญัติขึ้นเพื่อให้คนมีสติรอบคอบไม่ประมาทพลั้งเผลอทำสิ่งผิดอันจะนำมาซึ่งการตัดทอนคุณงามความดีที่มีอยู่หรือที่จะมีขึ้น เมื่อเพ่งถึงการสำรวมในการดื่มน้ำเมาแล้ว ก็เพื่อประโยชน์แห่งความผาสุกของร่างกายและเพื่อคุณงามความดีที่จะได้กระทำอย่างมีสติรอบคอบ พระพุทธเจ้าจึงตรัสโทษแห่งการดื่มน้ำเมาไว้ ๖ ประการไว้ในทิมนิกาย ปาฏิกวรรค สังคาสสูตร ว่าดูกรคฤหบดีบุตร โทษในการประกอบเนื่องๆ ซึ่งการดื่มน้ำเมาคือ สุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ๖ ประการนี้ คือ ความเสื่อมทรัพย์ อันผู้ดื่มพึงเห็นเอง ๑ ก่อการทะเลาะวิวาท ๑ เป็นบ่อเกิดแห่งโรค ๑ เป็นเหตุเสียชื่อเสียง ๑ เป็นเหตุไม่รู้จักละอาย ๑ มีบทที่ ๖ คือ เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา ๑ ดูกรคฤหบดีบุตร โทษ ๖ ประการในการประกอบเนื่องๆ ซึ่งการดื่มน้ำเมาคือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทเหล่านี้แล^{๑๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายว่า ลิกขาบทข้อนี้มีข้อห้ามหรือขอบเขตทั้งโดยตรงและโดยอ้อมโดยตรง คือ น้ำเมา ซึ่งได้แก่ (๑) สุรา น้ำเมาที่กลั่น ที่เรียกว่าเหล้า (๒) เมรัย น้ำเมาที่ยังไม่ได้กลั่น ได้แก่ เบียร์ สาโท น้ำตาลเมา กระแช่ ฯลฯ โดยอ้อมหมายถึง ยาเสพติดให้โทษทุกชนิด เช่น ฝิ่น กัญชา ไอระเหย เป็นต้น เป็นการห้ามไว้ในศีลข้อนี้^{๑๓} กิริยาที่ไม่เฉพาะการดื่มอย่างเดียว แต่หมายถึง สูบและการฉีดด้วย การดื่มน้ำหรือเสพยาเสพติดให้โทษ ที่สามารถทำให้ศีลขาค้นนั้นจะต้องพร้อมด้วยองค์ประกอบ ๔ ประการ คือ

- (๑) ของนั้นเป็นของมีนเมา
- (๒) มีเจตนาจะเสพของมีนเมานั้น
- (๓) พยายามเสพ
- (๔) ให้ล่วงไหลล้าตกลงไป^{๑๔}

ในพระไตรปิฎก ได้กล่าวถึงโทษของการดื่มน้ำเมาไว้ ๖ ประการ คือ

(๑) ธนชาณี	เสียทรัพย์
(๒) กลหปุปพฺพตฺตนิ	ก่อการทะเลาะวิวาท
(๓) โรคนัน อายตฺตนา	ก่อให้เกิดโรค
(๔) อกิตฺติสฺสฺสนนินิ	ต้องถูกติเตียน
(๕) หิริโกหิณินิทฺตสนินิ	ไม่รู้จักอาย
(๖) ปญฺญาย ทฺวพฺพลิกฺรณินิ	ทอนกำลังปัญญา ^{๑๕}

^{๑๒} ติ.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๕/๑๖๔.

^{๑๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เบญจศีล-เบญจธรรม, หน้า ๑๒.

^{๑๔} สมาคมศูนย์ค้นคว้าพระพุทธศาสนาวัดสระเกศ, อรรถกถาอรรถสาธิตี ตอน ๒, หน้า ๘๔.

การขาดจากศีลข้อนี้ ฟังรู้ได้จากลักษณะขององค์ศีล ๔ ประการ ได้แก่

- (๑) ความเป็นน้ำเมา มีสุรา เป็นต้น
- (๒) มีจิตใคร่ที่จะดื่มกิน
- (๓) มีความพยายามที่เกิดจากจิตที่จะดื่มกินนั้น
- (๔) ดื่มน้ำเมาล่องไหลล้าคองไป^{๑๖}

สรุปได้ว่าหน้าที่มนุษย์ต่อการรักษา “ศีล” หมายถึง ศีลเป็นหลักความประพฤติที่ดีงามของมนุษย์ การทำความดีทางร่างกายเรียกว่า กายสุจริต และทางวาจา เรียกว่า จิตสุจริต ศีลยังเป็นข้อประพฤติปฏิบัติขั้นพื้นฐานของการดำเนินชีวิตของตนในสังคมชนบท การดำเนินชีวิตของคนในแต่ละสังคม ย่อมมีการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกันไปตามกลุ่มของคนในสังคมนั้น ๆ ความประพฤติเป็นเครื่องวัดความเจริญของคนในสังคมนั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี ดังนั้นศีลในพุทธปรัชญาเถรวาท จึงเป็นหลักของการประพฤติปฏิบัติเพื่อกระทำความดีและวาจาให้เรียบร้อย ทำให้จิตใจสงบเยือกเย็น เป็นหลักที่อำนวยความสะดวกแก่หน้าที่และการงานทั้งหลาย ศีลจึงเป็นค่านิยมขั้นพื้นฐานทางสังคม อีกทั้งยังเป็นเครื่องป้องกันทุจริตทั้งหลายได้ด้วยข้อกำหนดหรือข้อปฏิบัติเบื้องต้นในการเว้นจากทำชั่ว โดยการรักษากาย และวาจาให้เป็นปกติ เพื่อช่วยให้กิจกรรมของสังคมดำเนินไปได้อย่างปกติสุข ศีลนั้นถ้าใครรักษาย่อมมาความสงบสุขมาให้แก่ผู้นั้นอย่างแน่นอน (ผู้ประพฤติธรรมย่อมมาความสุขมาให้) ศีลเป็นเครื่องวัดคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ทำให้มนุษย์ต่างไปจากสัตว์เดรัจฉานในด้านคุณธรรมทำให้อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบสุข แต่ถ้าขาดศีล ๕ นั้นมีโทษมาก เพราะทำความเดือดร้อนให้ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ทั้งในปัจจุบันและอนาคต ในปัจจุบันนั้นทำตนและสังคมให้เดือดร้อนวุ่นวาย อีกทั้งยังก่อให้เกิดความเดือดร้อนในชาติหน้าด้วย คือเมื่อตายไปแล้วก็ไปเกิดในที่ลำบาก คือตกอบาย มีนรก เป็นต้น

๓.๕ หน้าที่ของมนุษย์ต่อคำสอน

หน้าที่ของมนุษย์ต่อการกระทำในพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าเป็นเรื่องใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่ของมนุษย์ทุกคน เพราะจะต้องอาศัยหลักคำสอนเรื่องกรรม นับว่าเป็นหลักสำคัญอย่าง

^{๑๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๕/๑๕๖.

^{๑๖} สำนักเรียนวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม, คู่มือการศึกษาธรรมศึกษาชั้นตรี, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๔, หน้า ๑๒๗.

มาก เพราะว่าการกระทำใด ๆ จะมีผลมากหรือน้อยนั้น เกิดจากการกระทำทั้งสิ้น กรรมและผลของกรรมมีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้งอย่างแยกกันไม่ออก กฎแห่งกรรมในพุทธปรัชญาเป็นกฎเกณฑ์ที่มีเหตุผลในตัวเอง พุทธปรัชญากล่าวว่า ผลของกรรมดีหรือกรรมชั่วนั้น เกิดจากการกระทำอย่างนั้น ๆ ของบุคคล ถ้ากระทำความที่หนักก็จะได้รับผลที่หนักตามไปด้วย

อนึ่งพุทธปรัชญายังมีทฤษฎะว่ากฎแห่งกรรมเป็นกฎเกณฑ์ที่เป็นจริงในตัวเอง ทั้งที่บุคคลกระทำแล้วในอดีตและอนาคต ดังพระดำรัสปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “...บุรุษทำกรรมเหล่าใดไว้ เขาย่อมเห็นกรรมเหล่านั้นในตน ผู้ทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว บุคคลหว่านพืชเช่นใดย่อมได้รับผลเช่นนั้น”^{๑๗} หลักคำสอนเรื่องกรรมในพุทธปรัชญานั้น นับได้ว่าเป็นหลักคำสอนที่สำคัญที่สุด เนื่องจากเป็นกฎเกณฑ์ที่เป็นเหตุเป็นผล เป็นกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ เป็นกฎเกณฑ์ที่เป็นเหตุผลเชื่อมโยงถึงกันระหว่างการทำกับผลของการกระทำ และรวมไปถึงผู้กระทำความนั้น ๆ อีกด้วย ดังพระดำรัสปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ...”^{๑๘}

ฉะนั้น ตามหลักพุทธปรัชญาความว่า “ชีวิตของเราทุกคนไม่ว่าจะเสื่อม จะเจริญ จะสุข จะทุกข์ จะก้าวหน้า จะถอยหลัง จะอายุสั้น จะอายุยืน ขึ้นอยู่กับกรรมคือการกระทำของเราทั้งสิ้น ไม่ใช่ขึ้นอยู่ที่อำนาจดวงดาว ไม่ใช่อำนาจพระเจ้า ไม่มีอำนาจสิ่งภายนอกอื่นใดที่จะมาบันดาลชีวิตเราให้เป็นอย่างโน้นอย่างนี้ นอกจากกฎแห่งกรรม”^{๑๙}

กรรมนั้นเปรียบเสมือนเงาตามตัว ซึ่งไม่สามารถมองเห็นด้วยตาเปล่า แต่กรรมดีกรรมชั่วที่บุคคลกระทำแล้วนั้นย่อมติดตามตัวเขาไปอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะยืน เดิน นั่ง หรือนอน ก็ตามที่ ดังนั้นบุคคลผู้ดำเนินชีวิตในทางที่มีดีบอดย่อมมองไม่เห็นสิ่งดีหรือชั่วที่ตัวเองกระทำ วศิน อินทสระ กล่าวไว้ว่า “กรรมดีหรือชั่วจะคอยติดตามบุคคลผู้กระทำอยู่เสมอเหมือนเงาตามตัว แต่การที่คนมองไม่เห็นการตามของกรรมก็เพราะดำเนินชีวิตอยู่ในทางมืด เหมือนบุคคลไม่เห็นผู้ติดตามตนอยู่ในที่มืด พอเข้าสู่ทางที่สว่าง ถ้าเขาเหลียวไปมอง ย่อมเห็นได้ บุคคลที่ได้รับการอบรมจิตให้สงบ สะอาด และสว่างขึ้นเท่าใด ก็จะยิ่งมองเห็นกรรมและผลของกรรมละเอียดประณีตขึ้นเท่านั้น”^{๒๐} กรรมหรือการกระทำต่าง ๆ ในทางพุทธปรัชญากล่าวว่าต้องประกอบด้วย

^{๑๗} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๑๓/๑๖๓.

^{๑๘} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๔/๗๖.

^{๑๙} พระเทพวิสุทธิกวี, กฎแห่งกรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑.

^{๒๐} วศิน อินทสระ, หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์), หน้า ๒๓.

เจตนาเป็นหลัก จึงจะถือได้ว่าเป็นกรรม ดังพุทธภาษิตตอนหนึ่งว่า “เจตนาหิ ภิกฺขเว กมฺมํ วทามิ. ภิกฺขุทั้งหลายเรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม”^{๒๑} การกระทำใด ๆ ก็ตามไม่ว่าจะทางกาย ทางวาจา หรือทางใจที่ประกอบด้วยเจตนาหรือความตั้งใจมั่นนับว่าเป็นกรรม ผลของกรรมจะดีหรือชั่วก็อยู่ที่เจตนาเป็นหลัก ถ้าเจตนาดีนั้นปราศจาก โลภะ โทสะ โมหะ ก็จัดได้ว่าเป็นกรรมดีคือกุศลกรรม ในทางตรงกันข้ามหากการกระทำนั้นประกอบด้วย โลภะ โทสะ และโมหะ แล้ว การกระทำนั้น ถือว่าเป็นการกระทำชั่วหรืออกุศลกรรม ส่วนการกระทำใดที่ไม่ประกอบด้วยเจตนา ไม่จัดว่าเป็นกรรม

ตามหลักคำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น ถือว่า มนุษย์ประกอบด้วยส่วนประกอบสองส่วนคือ กายกับจิต ซึ่งทั้งสองส่วนล้วนมีความสัมพันธ์และอิงอาศัยกันและกัน สิ่งที่มีมนุษย์แสดงออกมาทางร่างกายไม่ว่าจะเป็นทางกาย ทางวาจา และทางใจที่ดี ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่จิตสั่งการทั้งสิ้น เพราะจิตนี้เองเป็นตัวกำหนดการทำงานของร่างกาย ดังพุทธดำรัสในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบทว่าธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐที่สุด สำเร็จแล้วแต่ใจ ถ้าบุคคลมีใจอันโทษประทุษร้ายแล้ว กล่าวอยู่ที่ตาม ทำอยู่ที่ตาม ทุกข์ย่อมตามบุคคลนั้น เพราะสุจริต ๓ อย่างนั้น เหมือนล้อหมุนไปตามรอยเท้าโคผู้ลากเกวียนไปอยู่ ฉะนั้น ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า...สุขย่อมไปตามบุคคลนั้น เพราะสุจริต ๓ อย่างเหมือนเงามีปกติไปตาม ฉะนั้น”^{๒๒}

หลักคำสอนเกี่ยวกับเรื่องจิตหรือเจตนาใน พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่ามีความสำคัญมาก เพราะว่ามันมนุษย์จะกระทำความดีหรือความชั่วทางกาย วาจา ได้ นั้นก็ย่อมอาศัยจิตเป็นตัวสั่งการ ดังนั้นจิตจึงถือว่าเป็นตัวสภาวะธรรมอย่างหนึ่ง มนุษย์จะบริสุทธิ์ได้ก็ต้องชำระจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาด เพราะว่ามันมนุษย์จะบริสุทธิ์หรือเศร้าหมองนั้นเพราะอุปกิเลสที่จรมาเกิดขึ้นภายในจิต ดังพุทธพจน์ว่า “...เมื่อจิตเศร้าหมองแล้ว ทุกคติเป็นอันหวังได้... เมื่อจิตไม่เศร้าหมองแล้ว สุขคติเป็นอันหวังได้ ดังนี้”^{๒๓} จิตจึงเป็นธรรมชาติที่วิจิตรพิสดาร ละเอียดอ่อน เกิดดับสืบเนื่องกันอยู่ตลอดเวลาอย่างรวดเร็ว เป็นการยากที่ผู้ไม่ได้ฝึกจิตตามหลักพุทธปรัชญาจะกำหนดรู้ตามในสภาวะธรรมที่เรียกว่า จิต นี้ได้

สภาวะธรรมที่เรียกว่า จิต นี้มีสภาวะรู้อารมณ์อย่างเดียว จิตนั้นเป็นรูปธรรม ไม่มีรูปร่างตัวตน เป็นเพียงแต่แสดงความรู้สึภายใน แต่มีอำนาจวิจิตรพิสดารและนำอัสจรรยทั้งหลายประการด้วยกัน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

^{๒๑}อง.ดิก. (ไทย) ๒๐/๓๔๓/๔๕๔.

^{๒๒}บ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๑/๑๕.

^{๒๓}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๒/๔๓๓.

(๑) กระทำให้วิจิตรต่าง ๆ หมายความว่า สรรพวัตถุต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เป็นประติรูปกรรมอันวิจิตรตระการตา มีภาพลวดลายต่าง ๆ เครื่องยนต์กลไกต่าง ๆ ล้วนแต่เป็นศิลปวิทยาที่เกิดขึ้นด้วยจิตของนายช่างทั้งสิ้น

(๒) วิจิตรด้วยตนเอง หมายความว่า จิตทำจิตเองให้เป็นไปต่าง ๆ เป็นกุศลบ้าง เพราะปราศจากความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นอกุศลบ้าง เพราะประกอบไปด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นผลของกุศล ที่เรียกว่าวิบากบ้าง เป็นจิตของพระอรหันต์ ที่เรียกว่ากิริยจิตบ้าง ยิ่งไปกว่านั้นยังแบ่งบุคคลให้ต่างด้วยเพศ ต่างด้วยสัญญาและต่างด้วยคติเป็นต้นอีกด้วย

(๓) สังสมกรรมและกิเลส หมายความว่า กรรม คือ การงานทั้งปวงอันเกิดขึ้นด้วยเจตนาและกิเลสทั้งปวงที่เป็นเครื่องเศร้าหมองเกิดสังสมไว้ที่จิตนี้เองหาได้สังสมไว้ที่อื่นไม่เรียกว่าสันดานหรือสัญชาตญาณ

(๔) รักษาไว้ซึ่งวิบากที่กรรมและกิเลสสังสมไว้หมายความว่าจิตนี้ย่อมรักษาผลของการกระทำและกิเลส ซึ่งได้สังสมอำนาจนั้นไว้มิให้สูญหายไปเกิดขึ้นกับจิตที่เป็นวิบากระบบผลกรรมนั้น ๆ เมื่อมีโอกาส

(๕) สังสมสันดานตนเอง หมายความว่า จิตดวงหนึ่งเกิดขึ้นแล้วดับลงเป็นปัจจัยให้จิตอีกดวงหนึ่งเกิดขึ้นติดต่อกันไปไม่ขาดสายเป็นสันตติสืบเนื่องกันไปลงสู่ภวังค์แล้วเกิดขึ้นใหม่อีกเสมอเป็นนิตย์

(๖) มีการวิจิตรด้วยอารมณ์ต่าง ๆ หมายความว่า จิตนี้ย่อมรู้อารมณ์ต่าง ๆ จิตทางตา รู้อารมณ์ คือ สี จิตทางหู รู้สัททอารมณ์ คือ เสียง จิตทางจมูก คันธอารมณ์ คือ กลิ่น จิตทางลิ้น รู้รสอารมณ์ คือ รส จิตทางกาย รู้โผฏฐัพพอารมณ์ คือ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง จิตทางมนัส รู้อารมณ์คือเรื่องราวต่าง ๆ มีปสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖ จิต เจตสิก นิพพาน บัญญัติ เป็นต้น^{๒๔}

สรุปได้ว่า เจตนาเป็นตัวกรรมและเป็นเหตุแห่งวิบากและตัวของวิบากเองก็เป็นเหตุแห่งกรรมต่อเนื่องกันไปอย่างไม่รู้จักจบสิ้น กรรมดีหรือกรรมชั่วที่เราสังสมไว้นั้นย่อมมีผลตามมาเสมอ ดังพระดำรัสที่ปรากฏในประไตรปิฎก มัชฌิมนิกายว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีตได้

เหตุให้เกิดกรรม กรรมนั้นจะเกิดขึ้นเองเลยที่เดียวก็เป็นไป กรรมจะต้องมีเหตุให้เกิดขึ้น ซึ่งเหตุให้เกิดกรรมนั้นพุทธปรัชญาเรียกว่ากุศลมูลอย่างหนึ่ง และอกุศลมูลอย่างหนึ่งซึ่งหมายถึงรากเหง้าที่ทำให้เกิดกรรมขึ้นกุศลมูลคือรากเหง้าที่ทำให้เกิดการทำความดีนั้นประกอบไป

^{๒๔} พระอาจารย์ประเดิม (โกมลโลภิกขุ), **อธิบายพระปรมัตถธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท คณะช่าง จำกัด, ๒๔๕๕), หน้า ๑๒-๑๓.

ด้วยองค์ประกอบ ๓ ประการด้วยกันได้แก่ (๑) อโลภะ ไม่โลภอยากได้ (๒) อโทสะไม่คิดประทุษร้าย (๓) อโมหะ ไม่หลงมกมาย^{๒๕} ดังนั้นองค์ประกอบที่ทำให้เกิดกรรมทั้ง ๓ ประการดังที่กล่าวมานี้เป็นรากเหง้าหรือเป็นต้นเหตุให้เกิดกรรมดีขึ้นเป็นสิ่งที่ควรให้เกิดมีในตัวของบุคคลแต่ละบุคคลส่วนอกุศลมูลหรือรากเหง้าที่ทำให้เกิดการกระทำความชั่วนั้นประกอบด้วยองค์ประกอบ ๓ ประการเช่นกันได้แก่ (๑) โลภะโลภอยากได้ (๒) โทสะคิดประทุษร้าย (๓) โมหะหลงมกมาย^{๒๖} องค์ประกอบทั้ง ๓ ประการนี้เป็นรากเหง้า เป็นต้นตอให้เกิดความไม่ได้ทั้งหลายทั้งปวง ซึ่งเป็นสิ่งที่ควรละเว้นไม่ให้เกิดขึ้นในตัวของบุคคล

อนึ่ง เหตุที่ทำให้เกิดกรรมนอกเหนือจากกุศลมูลและอกุศลมูลที่กล่าวมาแล้วนั้น ในคัมภีร์พระไตรปิฎกอังคุตตรนิกายได้กล่าวว่ามิจฉาทิฏฐิก็เป็นเหตุให้เกิดอกุศลกรรม ในทำนองเดียวกันก็กล่าวว่าสัมมาทิฏฐิเป็นเหตุให้เกิดกุศลกรรมด้วยเช่นกันกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เหตุที่แท้จริงที่เป็นเหตุหลักที่ทำให้เกิดกรรมได้แก่มิจฉาทิฏฐิและสัมมาทิฏฐิ ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่าภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติ ๓ อย่างนี้เป็นเหตุให้เกิดกรรม ๓ อย่างเป็นไฉน คือ โลภะ๑ โทสะ๑ โมหะ๑ ภิกษุทั้งหลาย กรรมใดซึ่งบุคคลทำด้วยความโลภ เกิดแต่ความโลภ มีความโลภเป็นเหตุ มีความโลภเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นอกุศล...มีโทษ...มีทุกข์เป็นผล...เป็นไปเพื่อเกิดกรรมต่อไป...ไม่เป็นไปเพื่อความดับกรรม ภิกษุทั้งหลาย กรรมใดซึ่งบุคคลทำด้วยความโกรธ เกิดแต่ความโกรธ มีความโกรธเป็นเหตุ มีความโกรธเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นอกุศล...มีโทษ...มีทุกข์เป็นผล...เป็นไปเพื่อเกิดกรรมต่อไป...ไม่เป็นไปเพื่อความดับกรรม ภิกษุทั้งหลาย กรรมใดซึ่งบุคคลทำด้วยความหลง เกิดแต่ความหลง มีความหลงเป็นเหตุ มีความหลงเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นอกุศล...มีโทษ...มีทุกข์เป็นผล...เป็นไปเพื่อเกิดกรรมต่อไป...กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อความดับกรรม และทรงตัสตว่าภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติ ๓ อย่างนี้ เป็นเหตุเพื่อให้เกิดกรรม ๓ อย่างเป็นไฉน คือ อโลภะ๑ อโทสะ๑ อโมหะ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย กรรมใดซึ่งบุคคลทำด้วยความไม่โลภ เกิดแต่ความไม่โลภ มีความไม่โลภเป็นเหตุ มีความไม่โลภเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นกุศล กรรมนั้นไม่มีโทษ กรรมนั้นมิสุขเป็นผล ...เป็นไปเพื่อความดับกรรม...ไม่เป็นไปเพื่อเกิดกรรมต่อไป ภิกษุทั้งหลาย กรรมใดซึ่งบุคคลทำด้วยความไม่โกรธ...ภิกษุทั้งหลาย กรรมใดที่บุคคลทำด้วยความไม่หลง...กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อเกิดกรรมใหม่ ภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติ ๓ อย่างนี้แลไม่เป็นเหตุให้เกิดกรรม^{๒๗} ดังนั้น กรรมที่เป็นอกุศลมีลักษณะการวนเวียนไปมาไม่รู้จบจบสิ้น หากจะเปรียบอกุศลกรรม ก็เปรียบได้กับเมล็ดพืชที่ยังไม่ถูกทำลาย และถูกเก็บรักษาไว้เป็น

^{๒๕} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๐๕/๒๖๐.

^{๒๖} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๐๕/๒๕๘.

^{๒๗} อัง. เอก. (ไทย) ๒๐/๔๗๓/๑๕๓.

อย่างดี ไม่ได้รับอันตรายจากความหนาวร้อน เมื่อได้รับการหว่านในที่ที่เหมาะสมและอุณหภูมิที่พอเหมาะ เมล็ดพืชนั้นก็งอกขึ้นได้อีก กรรมที่มีโลภะ โทสะ และโมหะ เป็นเหตุนี้ก็เช่นเดียวกันคือจะให้ผลตามกาลที่เหมาะสมแก่ผู้ใดไม่ว่าในชาตินี้หรือในชาติหน้า ย่อมเป็นเหตุชักนำให้ผู้กระทำความเวียนอยู่ในวัฏฏสงสารเรื่อยไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ดังพระดำรัสที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “กรรมที่มีมูลเหตุมาจากอกุศลและกุศลทั้ง ๖ เหล่านี้ ย่อมนำไปสู่การก่อให้เกิดกรรมที่ให้ผลใหม่ โดยไม่มีที่สิ้นสุดมิใช่ นำไปสู่ความหมดสิ้นกรรม”^{๒๔}

สรุปได้ว่ากรรมนี้ย่อมนำพาผู้กระทำให้ท่องเที่ยวไปในวัฏฏสงสารโดยไม่มีที่สิ้นสุด ส่วนกุศลกรรมนั้น คือการกระทำที่ประกอบด้วย อโลภะ อโทสะ และอโมหะ พระพุทธองค์ทรงเปรียบกับเมล็ดพืชที่ถูกหว่านแล้ว แล้วนำเอาไปตากไว้ เอาไปแช่ไว้ในน้ำ เมล็ดพืชก็ไม่สามารถงอกขึ้นได้อีก อีกนัยหนึ่งการกระทำที่เนื่องมาจาก อโลภะ อโมหะ และอโทสะ เมื่อโลภะ โทสะ โมหะ ถูกถอนรากโดยสิ้นเชิงแล้ว การกระทำเหล่านั้นย่อมไม่ปรากฏผลแก่ผู้กระทำการกระทำดังที่กล่าวมานี้เป็นการกระทำของพระอรหันต์ ซึ่งไม่เรียกว่ากรรม แต่เรียกว่า “กิริยา” คืออาการสักว่ากระทำ เนื่องด้วยการแสดงออกทางกายวาจาของมนุษย์เรียกว่าพฤติกรรม (Behavior) ซึ่งเป็นผลมาจากการแสดงปฏิกิริยาตอบสนองต่อสิ่งเร้าในสถานการณ์ต่างๆ การกระทำของมนุษย์

การกระทำของมนุษย์ยังสังเกตเห็นได้ชัดเจน ได้แก่การกระทำทางกายเช่น การยืน เดิน นั่ง นอน เป็นต้น เรียกว่า “กายกรรม” การกระทำทางวาจา ได้แก่ การพูด สนทนา การทักทายและการสั่งสอน เป็นต้น เรียกว่า “วจีกรรม” ส่วน การกระทำที่ซับซ้อนมากขึ้นยากต่อความเข้าใจต้องติดตามสังเกต วิเคราะห์ ตีความ และประเมินค่า เป็นการกระทำทางใจ เช่น การคิด การจำ การลืม การเรียนรู้ แรงจูงใจ เจตคติ ความเมตตาหรือความรัก เป็นต้น เรียกว่า “มโนกรรม” โดยชีวิตมนุษย์ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาเป็นธรรมชาติของชีวิตมีการเปลี่ยนแปลงมาแต่แรกเกิดจนถึงตายล้วนเป็นเช่นนี้ตามกฎแห่งกรรม ดังที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า กัมมุนา วัตตติ โลโก ชีวิตของสัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม กรรมนั้นก็คือหน้าที่การกระทำของตัวเอง เพราะการดำเนินชีวิตตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทเพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบนั้นจึงต้องอาศัยการกระทำเป็นหลัก ซึ่งมนุษย์จะหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะทำหน้าที่ กล่าวคือ แม้แต่การรักษาศีลก็เป็นหน้าที่ การปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมือง และอื่นๆ ก็เป็นหน้าที่ หรือแม้แต่คนในครอบครัว สังคม ก็ถือว่าเป็นหน้าที่ต้องทำ แต่ขณะเดียวกันหากตัวเองทำหน้าที่บกพร่องก็จะส่งผลต่อตนเองและผู้อื่นได้

๓.๖ สรุป

^{๒๔} อภ. ดิก. (ไทย) ๒๐/๕๕๑/๒๕๕-๒๕๖.

สรุปได้ว่าหน้าที่ของความเป็นมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่า ความหมายของหน้าที่มนุษย์ คำว่า หน้าที่ หมายถึงสิ่งที่ต้องทำ หรือธุรกิจอย่างใดอย่างหนึ่งที่จะต้องทำ เพราะหน้าที่ของคน หมายถึง มนุษย์ต้องรู้จักหน้าที่ ทำหน้าที่ของตนเองให้ดีที่สุด เต็มศักยภาพ ตามความรู้ ความสามารถ โดยไม่มุ่งผลตอบแทนเกินไป และต้องมีความกตัญญูทดแทน ซึ่งก็เป็นเครื่องหมายของคนดีที่โลกต้องการ เพราะหน้าที่ต้องกระทำ ได้แก่ ศาสนา ชาติ พระมหากษัตริย์ บิดา มารดา ครูบาอาจารย์ ญาติพี่น้อง มิตรสหาย และบุคคลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ความสำคัญของหน้าที่มนุษย์ หน้าที่ความสำคัญของมนุษย์ทั้งหลายเหล่านี้จึงถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นที่สุดที่ทุก ๆ คนจะต้องศึกษาให้เข้าใจดี และพร้อมอยู่เสมอที่จะปฏิบัติได้ ในเมื่อตนได้รับหน้าที่นั้น ๆ เพราะว่าหน้าที่นี้ก็คือตัวธรรมะนั้นเอง ผู้ใดปฏิบัติหน้าที่ของคนถูกต้อง ผู้นั้นได้ชื่อว่าปฏิบัติธรรมะ ผู้ใดปฏิบัติธรรมะ ผู้นั้นชื่อว่าบูชาสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า และเมื่อทุกคนได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนถูกต้องครบบริบูรณ์ ตนเองย่อมได้ลาภ ยศ สรรเสริญและความสุขตามสมควรแก่การปฏิบัติอย่างแน่อน และสังคมตลอดจนประเทศชาติก็ย่อมได้รับความร่มเย็นเป็นสันติสุขโดยทั่วกันอย่างถาวร

ลักษณะหน้าที่ของมนุษย์ ความดีสูงสุดของชีวิตมนุษย์ เป็นการค้นหาหลักเกณฑ์เพื่อตัดสินความประพฤติของมนุษย์ว่า การกระทำอย่างไรถือว่าถูกต้องไม่ถูกต้อง ดีหรือไม่ดี ควรหรือไม่ควรอย่างไร การทำหน้าที่ของตนได้ดีอย่างไรก็ย่อมขึ้นอยู่กับความประพฤติทางกาย และวาจา ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าลักษณะและหน้าที่ของมนุษย์สมบูรณ์แบบหรือมนุษย์ที่ทรงคุณค่าได้ ๒ ประเด็น คือ (๑) เป็นไปเพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบ และ (๒) เป็นไปเพื่อความอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ซึ่งมนุษย์จะต้องไม่ลืมหน้าที่ในการรักษาศีล “ศีล หมายถึง การรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย เป็นการรักษากติตามระเบียบวินัย หรือข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว เดิมเรียกว่า ลิกขาบท ๕ เป็นข้อปฏิบัติในการฝึกตนเพื่อสร้างหลักความมั่นคงให้แก่ชีวิต และสุดท้ายหน้าที่ของมนุษย์ต่อคำสอนที่สามารถนำมาปรับใช้ในชีวิตได้